

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Κ. ΜΑΝΤΑ

Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία κατά το Μεσοπόλεμο

Τόβρανα, 24 'Ιουλίου 1930.-

Υπουργείον 'Εσωτερικῶν
Μυστικόν Γραφεῖον

Αριθ. 819/1

Κομαρχίαν

'Αργυρόκαστρον

'Εν σχέσει πρὸς τὸ ἡμέτερον ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 198 ἔμπ. ἀπὸ 11/7/30, συνημμένως ἀποστέλλεται ὑμῖν κατάλογος ἰδιωτικῶν διδασκάλων τῶν ἑλληνοφώνων σχολείων τῆς περιφέρειας ὑμῶν καὶ ἀναμένομεν τὴν διεξ-
γωγὴν λεπτομερῶν ἀνακρίσεων, ἐὰν ὑπάρχῃ λόγος ὑπνοίας ἐπὶ τῶν πατριω-
τικῶν των αἰσθημάτων καὶ νὰ μᾶς γνωσθῇ τὸ ἀποτέλεσμα ἀφ' ἑτέρου ἀνα-
μένομεν νὰ ἐξετάσητε καὶ νὰ μᾶς ἀναφῆρητε τίνες ἐκ τοῦ προσωπικοῦ
τῆς ἐκπαίδευσως εἶνε τόσο ἐπιβλαβεῖς εἰς τριαύτας ἐνεργείας.

'Αναπληρωτῆς Υπουργοῦ 'Εσωτερικῶν
(ὕπ.) Ρεόδφ Φίτσο

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 01/11/2010
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 52471
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 3718 WAN

Κωδ. Εισπ. 9031

**Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας
στην Αλβανία κατά το Μεσοπόλεμο**

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ Κ. ΜΑΝΤΑ

Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας
στην Αλβανία κατά το Μεσοπόλεμο

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

Σελιδοποίηση: *Μιχάλης Νόττας*

Αριθμός Εκτύπωσης: 1516

ISBN 978-960-467-222-6

© 2010 Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου και Φιλόπτωχος
Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης

Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε.
Κων. Μελενίκου 5, Τ.Κ. 546 35, Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310 208.540, Fax 2310 245.541
Web: <http://www.kyriakidis.gr>

Αθήνα: Κεντρικό Αρσάκειο Μέγαρο,
Στοά του Βιβλίου,
Πεσμαζόγλου 5, Τ.Κ. 105 64
τηλέφωνο και fax: 210 32.11.097

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Πάντως, κατά το Ν.2121/1993 και τη διεθνή σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν.100 /1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, (ηλεκτρονικό, μηχανικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο), τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια εκδότη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΙ ΤΩΝ ΕΚΔΟΤΩΝ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	11
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΩΣ ΤΟ 1926	
1. Το νομικό καθεστώς λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων	17
2. Η αλβανική νομοθεσία	26
3. Οι πρώτες προσπάθειες για την αντιμετώπιση των προβλημάτων – Η Επιτροπή επί των Εκπαιδευτικών Βορείου Ηπείρου	32
4. Η εικόνα των σχολείων το 1925-26	39
5. Το σχολικό έτος 1926-27	68
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΦΘΙΝΟΥΣΑ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΝΑΜΙΞΗ	
1. Η θέση της Αλβανίας στην ιταλική εξωτερική πολιτική	75
2. Το σχολείο των Αγίων Σαράντα και η πρώτη ιταλική μεσο-λάβηση	84
3. Η ελληνική εκπαίδευση στα χρόνια που ακολούθησαν	96
4. Η επιδείνωση της εκπαιδευτικής κατάστασης το έτος 1932-33	114
5. Η ιταλική δραστηριοποίηση στο χώρο της εκπαίδευσης	127
ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ	
Η ΚΟΡΥΦΩΣΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΟ 1933	
1. Η κρίση του 1931 και οι εξελίξεις στις ιταλοαλβανικές σχέσεις	141
2. Η απόφαση για το κλείσιμο των σχολείων	153

3. Οι πρώτες αντιδράσεις: μια προσπάθεια για τη λύση του ζητήματος με πολιτικά μέσα 164
4. Η προσφυγή στην Κοινωνία των Εθνών και ο 'Σχολικός Αγώνας' 174

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΔΙΕΘΝΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΛΥΣΗ ΤΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

1. Η ελληνική προσφυγή και οι πρώτες ενέργειες της Κοινωνίας των Εθνών 203
2. Το ελληνικό ζήτημα στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών 220
3. Τα ελληνικά σχολεία στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης 232
4. Η γνωμοδότηση του Διαρκούς Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης 251
5. Η υποδοχή της γνωμοδότησης και η λύση του ζητήματος 256

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 267

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 273

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 313

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΟΝΟΜΑΤΩΝ 317

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας αποτελούν ένα θέμα που έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό την ελληνική ιστοριογραφία, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλες οι πτυχές του έχουν ερευνηθεί και αναλυθεί με επάρκεια. Όπως ήταν φυσικό, οι περίοδοι των δύο μεγάλων πολέμων έχουν προσελκύσει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των ιστορικών, όταν οι εξελίξεις στην περιοχή ήταν όχι μόνο ταχύτατες και θεαματικές, αλλά ταυτόχρονα είχαν προκαλέσει την ανάμιξη των Μεγάλων Δυνάμεων, που πέτυχαν με την σειρά τους να τις επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό: στο ζήτημα του καθορισμού των ελληνοαλβανικών συνόρων, στις εδαφικές διεκδικήσεις, στην εξέλιξη του βορειοηπειρωτικού ζητήματος, στον ελληνοϊταλικό πόλεμο. Αυτοί είναι οι άξονες που σχεδόν μονοπώλησαν την ελληνική και ξένη ιστοριογραφία τις τελευταίες δεκαετίες.

Σε μικρότερη έκταση, και μάλλον με περιορισμένη θεματική, έχουν ασχοληθεί οι Έλληνες ιστορικοί με την περίοδο του Μεσοπολέμου, πιθανότατα επειδή θεαματικά γεγονότα είχαν εκλείψει τα χρόνια εκείνα ή επειδή άλλα ζητήματα παρουσίαζαν πρωτεύουσα σημασία. Αλλά και στην περίπτωση αυτή, από την εξέταση των παραγόντων εκείνων που επηρέασαν την διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας απουσιάζει τις περισσότερες φορές από την ελληνική ιστοριογραφία η παρουσία της Ιταλίας και η ισχυρή επιρροή της στην Αλβανία: επιρροή που διήρκεσε σε όλη την περίοδο από το 1925 μέχρι και το 1943, παρά τις πολλές διακυμάνσεις της. Πράγματι η Ιταλία περισσότερο από τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις της μεσοπολεμικής περιόδου, σκίασε με τις ενέργειές της την διαμόρφωση και ανάπτυξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων σε όλο τους το φάσμα: την εξωτερική πολιτική, την οικονομία, την εκκλησία, την εκπαίδευση, τις μειονότητες, τον πολιτισμό, ακόμη και την έκφραση του εθνικιστικού και αλυτρωτικού λόγου και στις δύο πλευρές των συνόρων.

Καθώς αρκετά από τα επιμέρους αυτά θέματα έχουν αντιμετωπιστεί από άλλους μελετητές κατά το παρελθόν, η ανά χείρας έκδοση εστιάζεται στο ζήτημα της εκπαίδευσης της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία και στον τρόπο με τον οποίο επηρεάστηκε από την ιτα-

λική δραστηριοποίηση στην χώρα. Στο πλαίσιο αυτό, τα περιεχόμενα αναπτύσσονται προς δύο κεντρικές κατευθύνσεις: Πρώτον, να σχηματιστεί μία κατά το δυνατόν πληρέστερη εικόνα του πραγματικού αριθμητικού μεγέθους των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, που απευθύνονταν στην ελληνική μειονότητα και συντηρούνταν σε μεγάλο βαθμό από αυτήν, του προσωπικού που υπηρετούσε σ' αυτά, των συνθηκών υπό τις οποίες λειτουργούσαν και των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν. Δεύτερον, να διερευνηθεί και να ερμηνευθεί το σύνολο των παραγόντων εκείνων, που επέτρεψαν την αναγωγή του εκπαιδευτικού σε μείζον πολιτικό ζήτημα, που επηρέασε και επηρεάστηκε από τη γενικότερη εξέλιξη των ελληνοαλβανικών σχέσεων, δίνοντας εκ των πραγμάτων την δυνατότητα στην ιταλική διπλωματία να το εκμεταλλευτεί για τους δικούς της απώτερους στόχους.

Το περιεχόμενο της μελέτης αποτέλεσε, κατά το μεγαλύτερο μέρος του, το θέμα της διδακτορικής διατριβής της κυρίας Ελευθερίας Κ. Μαντά που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το 2005. Το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου με χαρά ανέλαβε να εντάξει την διατριβή στην σειρά των εκδόσεών του, ως ένα θέμα που άπτεται άμεσα των ενδιαφερόντων του και ικανοποιεί τους επιστημονικούς του στόχους. Ωστόσο, η έκδοση δεν θα ήταν δυνατό να υλοποιηθεί χωρίς την ευγενική υποστήριξη της Φιλοπτώχου Αδελφότητος Ανδρών Θεσσαλονίκης. Τον πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου της καθηγητή κ. Θεόδωρο Ι. Δαρδαβέση και τα μέλη του θερμά ευχαριστώ και από την θέση αυτή.

Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης
Πρόεδρος του ΙΜΧΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Ελλάδα και η Αλβανία είναι δύο χώρες που γειτνιάζουν. Οι λαοί τους, αν και βρίσκονται εγγύτατα φυλετικά και ιστορικά μεταξύ τους, βίωσαν στο παρελθόν έντονες διενέξεις, που ανέστειλαν ή ακόμη ματαίωσαν καλοπροαίρετες προσπάθειες για ειρηνική συνύπαρξη.

Πρέπει, όμως, να επισημανθεί ότι η αμοιβαία κατανόηση και η καλλιέργεια δεσμών συνεργασίας της Ελλάδος με όλες τις χώρες της Χερσονήσου του Αίμου και ειδικότερα με την Αλβανία, αποτελούν παραμέτρους που συνεισφέρουν στην εδραίωση της ειρήνης και της ασφάλειας στην περιοχή. Προς την κατεύθυνση αυτή η κριτική προσέγγιση ιστορικών γεγονότων και η ανάδειξη πεδίων σύγκλισης των λαών της Βαλκανικής λειτουργούν καταλυτικά, αμβλύνοντας εντάσεις και αντιπαραθέσεις.

Η παρούσα μελέτη της κ. Ελευθερίας Κ. Μαντά, επικεντρωμένη σε πτυχές της εκπαίδευσης της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία, αποτελεί μία επιτυχή προσπάθεια καταγραφής, αξιολόγησης και ανάδειξης γεγονότων και στοιχείων, που αφορούν στον ελληνισμό της περιοχής, ο οποίος μπορεί και πρέπει να αποτελέσει μία ιδανική «γέφυρα» φιλίας και συνεργασίας μεταξύ Ελλάδος και Αλβανίας.

Η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης», με το σκεπτικό ότι η ειρηνική συμβίωση των λαών της Βαλκανικής αποτελεί εφαλτήριο οικονομικής ανάπτυξης, ευημερίας και κατά συνέπεια περιορισμού του αριθμού των αναξιοπαθούντων, υποστήριξε την έκδοση της παρούσας μελέτης, στηρίζοντας, παράλληλα, το εξαιρετο επιστημονικό έργο που επιτελεί το «Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου».

*Θεόδωρος Ι. Δαρδαβέσης
Αν. Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Α.Π.Θ.
Πρόεδρος
Φιλοπτώχου Αδελφότητος
Ανδρών Θεσσαλονίκης*

**Το Διοικητικό Συμβούλιο
του Ιδρύματος Μελετών
Χερσονήσου του Αίμου**

Πρόεδρος

Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης

Αντιπρόεδρος

Ιωάννης Μουρέλος

Ανδρέας Καλλιγιάς

Μιχάλης Τιβέριος

Νικόλαος Φιλίππου

Θεόδωρος Ι. Δαρδαβέσης

Κωνσταντίνος Χατζηδήμος

**Το Διοικητικό Συμβούλιο
της Φιλοπτώχου Αδελφότητας
Ανδρών Θεσσαλονίκης**

Πρόεδρος

Θεόδωρος Ι. Δαρδαβέσης

Αντιπρόεδρος

Κωνσταντίνος Ν. Μποζίνης

Ιωάννης Ν. Μάγρας

Θεοφάνης Γ. Ουγγρίνης

Κωνσταντίνος Γ. Ανδρεάδης

Σπυρίδων Κ. Κρήτας

Δημήτριος Τ. Παπακώστας

Δημοσθένης Στ. Τσολάκης

Παναγιώτης Γ. Ψωνόπουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η άνθηση της ελληνικής παιδείας στην Ήπειρο στα χρόνια της ύστερης Τουρκοκρατίας έως και την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα είναι βεβαίως μία πραγματικότητα αδιαμφισβήτητη και ταυτόχρονα ένα θέμα πολύ γνωστό και προσφιές στην ελληνική ιστοριογραφία. Πλήθος εκδόσεων περιγράφουν γλαφυρά το ζήλο των Ελλήνων για τα σχολεία τους, για την αριθμητική ανάπτυξη και τη συνεχή ποιοτική τους αναβάθμιση, για τη διάδοση της γλώσσας τους, το θερμό ενδιαφέρον και τη συμβολή των αποδήμων στη συντήρησή τους και παραθέτουν πολυάριθμες και ποικίλης προέλευσης στατιστικές που καταδεικνύουν τη γεωγραφική τους διασπορά σχεδόν σε κάθε κοινότητα της περιοχής, τη δημοφιλία τους ακόμη και μεταξύ των διαπρεπών αλβανικών οικογενειών, τη διάρκειά τους στο χρόνο¹.

Στόχος μας ασφαλώς δεν είναι να επαναλάβουμε αυτά τα στοιχεία για μια ακόμη φορά, αυτό θα ήταν μάλλον κοινοτοπία. Αντιθέτως, αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει στην παρούσα έκδοση είναι να επισημάνουμε ότι τα πολιτικά και διπλωματικά γεγονότα που σημάδεψαν τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα υπήρξαν ταυτόχρονα ο καταλύτης που ανέτρεψε άρδην την ευτυχή πορεία της ελληνικής εκπαίδευσης στην περιοχή: οι βαλκανικοί πόλεμοι, η δημιουργία του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους και η χάραξη των συνόρων του, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, αποτέλεσαν κοσμογονικές αλλαγές για την εποχή, που μετέβαλαν τη μέχρι τότε υφιστάμενη κατάσταση και εισήγαγαν ένα καινούριο πλέγμα δεδομένων, ισορροπιών και πολιτικών

¹ Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε τα έργα των C. D. Sterghiopoulos-C. Soulis, *La question de l'Épire du Nord*, Paris 1946· Μ. Σπυρομίλιος, «Πίναξ στατιστικός των ιερών σταυροπηγιακών και ενοριακών μονών της περιφέρειας του Β. Προξενείου Αργυροκάστρου», *Ο Νέος Κουβαράς* Γ' (1965), 245-258· Σπ. Στούπης, *Ηπειρώτες και Αλβανοί. Η προσφορά της Ηπείρου προς το έθνος*, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Ιωάννινα 1976· Απ. Παπαθεοδώρου, «Η παιδεία στη Βόρειο Ήπειρο μετά το '21 (19ος και 20ός αι.)», στον τόμο *Βόρειος Ήπειρος-Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου* (Κόνιτσα, 22-24 Αυγούστου 1987), 349-407· Κ. Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού. Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992 και Α. Κ. Παπαδόπουλος, *Ο Αλβανικός Εθνικισμός και ο Οικουμενικός Ελληνισμός. «Άπειρος» χώρα*, Αθήνα 1994, δ' έκδ.

που θα επαναπροσδιορίσουν πάνω σε νέες βάσεις τις τύχες χιλιάδων ανθρώπων. Ασφαλώς η ίδρυση του αλβανικού κράτους και η παραχώρηση σ' αυτό ενός σημαντικού τμήματος της Ηπείρου, όπου κατοικούσε συμπαγής ελληνικός πληθυσμός, είναι το κομβικό σημείο που σηματοδοτεί την απαρχή της σταδιακής –και ίσως αναπόφευκτης– αριθμητικής συρρίκνωσης των ελληνικών σχολείων. Παρά την έγκαιρη εκ μέρους της ελληνικής πλευράς διάγνωση του κινδύνου και την υπογραφή διμερών συμφωνιών που σε μεγάλο βαθμό εξασφάλιζαν τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των Ελλήνων της Αλβανίας, θα έπρεπε να θεωρηθεί από τότε ακόμη αναμενόμενη η προσπάθεια, η επιθυμία ενός νεότευκτου κράτους, όπως ήταν το αλβανικό, να στήσει από την αρχή ένα εκπαιδευτικό σύστημα που να ανταποκρίνεται στα εθνικά του ιδεώδη, να καλλιεργεί στη νέα γενιά την ιδέα της εθνικής ενότητας και συνέχειας και ταυτόχρονα να προωθεί, έμμεσα αλλά συστηματικά, την αφομοίωση των μειονοτήτων που είχαν παραμείνει εντός των συνόρων του. Το πρωτόκολλο της Κέρκυρας ή η συμφωνία της Καπεστίτσας², κείμενα που υπογράφηκαν κάτω από συνθήκες ανώμαλες και με την οσμή του πολέμου ακόμη έντονη, δεν θα είχαν τη δύναμη να ανακόψουν την ορμή του όψιμου αλβανικού εθνικισμού και πράγματι δεν το έκαναν: κατέρρευσαν με την πρώτη ευκαιρία και ποτέ κατ' ουσίαν δεν εφαρμόστηκαν.

Τις ενδείξεις ότι τα δεδομένα πλέον άλλαζαν σε βάρος της ελληνικής παιδείας ήρθαν να επιβεβαιώσουν τα γεγονότα του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και της ιταλικής κατοχής επί των εδαφών της Ηπείρου³. Η εκπαίδευση υπήρξε ένας από τους τομείς για τους οποίους από πολύ νωρίς ενδιαφέρθηκαν οι Ιταλοί, παρέχοντας έτσι μια πρόγευση αυτού που επρόκειτο να ακολουθήσει στις επόμενες δεκαετίες. Η

² Σχετικά με την εκπαίδευση, το πρωτόκολλο της Κέρκυρας (17-5-1914) πρόεβλεπε ότι αυτή θα ήταν ελεύθερη και θα γινόταν στα ελληνικά. Στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού η αλβανική θα διδασκόταν παράλληλα με την ελληνική. Πιο λακωνική η συμφωνία της Καπεστίτσας (15-5-1920), ανέφερε απλώς ότι το ελληνικό σχολείο θα λειτουργούσε ελεύθερα. Για τα κείμενα στην ελληνική βλ. Γ. Χ. Παπαδόπουλου, *Η εθνική ελληνική μειονότητα εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα. Ιστορικόν αρχείον 1921-1979*, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών, Ιωάννινα 1981, σ. 12-20.

³ Βλ. αναλυτικά Αγγ. Σφήκα-Θεοδοσίου, *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι σχέσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Ελλάδα*, Αθήνα 2004.

ίδια η Ανώτατη Διοίκηση των ιταλικών αρχών κατοχής ανέλαβε, από το 1916, την ευθύνη για το σχολικό δίκτυο των περιοχών Αυλώνας και Αργυροκάστρου⁴. Η πρόθεση ήταν προφανής και οι ενέργειες εσκεμμένες: ο αλβανικός νότος έπρεπε να αποκοπεί από την ελληνική επιρροή που ασκούσαν μέσω της παρουσίας της ελληνικής μειονότητας και κάθε σχέδιο περί μελλοντικής αναδιάρθρωσης των συνόρων προς όφελος της Ελλάδας να ακυρωθεί εκ των προτέρων. Το αποτέλεσμα είναι βέβαια γνωστό: τα ελληνικά σχολεία της περιοχής, που οι προηγούμενες στατιστικές τα ανέβαζαν έως και σε 350⁵, έκλεισαν, οι δάσκαλοι διώχθηκαν ή φυλακίστηκαν, η χρήση της ελληνικής γλώσσας απαγορεύτηκε και η εκπαίδευση ουσιαστικά παρέλυσε⁶.

Στη θέση τους ιδρύθηκαν τα πρώτα αλβανικά σχολεία της περιφέρειας Αργυροκάστρου με δασκάλους Αλβανούς προερχόμενους από διάφορα επαγγέλματα, κατά κανόνα χειρωνακτες, ακατάλληλους για το έργο που τους ανατέθηκε· ή και με δασκάλους Ιταλούς εφέδρους που δίδασκαν βεβαίως στην ιταλική⁷. Τη φοίτηση στα σχολεία αυτά σταδιακά επέβαλε η ιταλική διοίκηση και στους ελληνόπαιδες, προς μεγάλη βέβαια δυσαρέσκεια του πληθυσμού. Έτσι, όταν μετά από δέκα περίπου χρόνια η Ιταλία θα κάνει δυναμικά την εμφάνισή της στην Αλβανία για μία ακόμη φορά, από το 1925 και εξής, και θα δραστη-

⁴ Π. Gogaj, *Ndërhyrja arsimore italiane në Shqipëri dhe qëndresa kundër saj* (Η ιταλική εκπαιδευτική διείσδυση στην Αλβανία και η αντίσταση εναντίον της), Tiranë 1980, σ. 14 κ.εξ.

⁵ Βλ. ενδεικτικά Β. Μπαράς, *Το Δέλβινον της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές Αργυροκάστρου, Χειμάρρας, Πωγωνίου, Φιλιατών, Παραμυθίας κ.λπ.*, Αθήναι 1966, σ. 341-347· Φ. Γ. Οικονόμου, *Τα σχολεία της ενιαίας Ηπείρου στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453-1913)*, Αθήναι 1987· Sterghiopoulos-Soulis, *La question de l'Épire*, σ. 34-37, 58-61 και Στούπης, *Ηπειρώτες και Αλβανοί*, σ. 240-248.

⁶ Βλ. ενδεικτικά L. Maccas, *La Question Gréco-Albanaise*, Nancy-Paris 1921, σ. 157-165· Β. Κόντης (επιμ.), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και ελληνοαλβανικές σχέσεις*, Αθήνα 2004, β' έκδ., τ. 1, αρ. 268, σ. 410-421 και αρ. 276, σ. 433-435· Αγγ. Σφήκα-Θεοδοσίου, *Η Ιταλία στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, σ. 331.

⁷ Περισσότερα για την οργάνωση και τη λειτουργία αυτών των 'ιταλοαλβανικών' σχολείων βλ. Gogaj, *Ndërhyrja arsimore italiane*, σ. 14 κ.εξ. και Β. Sinani, «Politika arsimore e Italisë imperialiste ndaj Shqipërisë dhe ndeshja me patriotizmin shqiptar (1888-1920)» [Η εκπαιδευτική πολιτική της ιμπεριαλιστικής Ιταλίας στην Αλβανία και η σύγκρουση με τον αλβανικό πατριωτισμό (1888-1920)], *Studime Historike* 4 (1970), 79-109.

ριοποιηθεί προκειμένου να κερδίσει και πάλι αυξημένο ρόλο στην εκπαίδευση και στη διάπλαση της νέας γενιάς με βάση τα καινούρια φασιστικά πρότυπα, οι Έλληνες θα την αντιμετωπίσουν με δικαιολογημένη επιφυλακτικότητα και καχυποψία: άλλωστε, οι μνήμες από την εποχή του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ήταν ακόμη νωπές. Το χειρότερο στην περίπτωση αυτή είναι πως η καχυποψία τους έμελλε να δικαιωθεί με την πάροδο των χρόνων: στα χρόνια της ιταλικής πρωτοκαθεδρίας στην Αλβανία η ελληνική εκπαίδευση θα γνωρίσει μία από τις μεγαλύτερες περιπέτειες στην ιστορία της. Αυτήν ακριβώς την αρνητική επιρροή της ιταλικής πολιτικής για την ελληνική εκπαίδευση ειδικά, αλλά και για τη μειονότητα γενικότερα, θα παρακολουθήσουμε να ξετυλίγεται στις επόμενες σελίδες, άλλοτε περισσότερο έκδηλη και άλλοτε έμμεση και συγκαλυμμένη, αλλά πάντοτε παρούσα και κυρίαρχη για την πορεία των ελληνοαλβανικών σχέσεων την περίοδο του Μεσοπολέμου. Είναι δεδομένο πλέον ότι η ιταλική παρουσία άφησε ανεξίτηλη τη σφραγίδα της στην πορεία της ελληνικής μειονότητας.

Ως χρονική αφετηρία της μελέτης επιλέχθηκε το έτος 1925, όταν πια η Αλβανία, μετά από μακρύ διάστημα εσωτερικών αναταραχών, γνωρίζει για πρώτη φορά έναν κάποιο βαθμό πολιτικής σταθερότητας με την εγκαθίδρυση της εξουσίας του Αχμέτ Ζόγκου, μια εξουσία που θα διαρκέσει δεκατέσσερα χρόνια ως την κατάληψη της χώρας από τους Ιταλούς, τον Απρίλιο του 1939. Από τη χρονιά εκείνη, επομένως, μπορεί να γίνει λόγος για τη χάραξη και την εφαρμογή μιας σταθερής πολιτικής του αλβανικού κράτους απέναντι στην εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας που κατοικούσε στα νότια της χώρας. Την πολιτική αυτή θα παρακολουθήσουμε να 'ξεδιπλώνεται' μεθοδικά μέχρι το 1935, οπότε οι εξελίξεις στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών και του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης αποτέλεσαν το κομβικό σημείο που σφράγισε την πορεία των πραγμάτων για την επόμενη πενταετία. Δυστυχώς η εφαρμογή των αποφάσεων των διεθνών οργανισμών ανατράπηκε, αυτή τη φορά οριστικά, από τα γεγονότα του 1939. Ποτέ ξανά, κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν, η ελληνική εκπαίδευση στην Αλβανία δεν θα γνωρίσει την άνθηση και την έκταση των προηγούμενων χρόνων, αντιθέτως θα συνεχίσει να είναι αντιμετώπη με ποικίλα, οξύτατα προβλήματα και, πολύ περισσότερο, με την αναπό-

δραστη αριθμητική συρρίκνωση του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού.

Η μελέτη αυτή στηρίζεται κατά το μεγαλύτερο μέρος της στη διδακτορική διατριβή που υπέβαλε η γράφουσα στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το 2005, και αξιοποιεί στοιχεία που προέρχονται κυρίως από ανέκδοτες αρχειακές πηγές της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών, αλλά και υπάρχουσες προηγούμενες μελέτες ελληνικές και ξενόγλωσσες.

Η συλλογή και επεξεργασία του μεγάλου σε όγκο αρχειακού υλικού και η συγγραφή του ανά χείρας κειμένου διήρκεσαν ομολογουμένως αρκετά χρόνια και πολλές υπήρξαν οι ενδιάμεσες καθυστερήσεις που οφείλονταν σε διάφορους λόγους. Πολλά όμως είναι και τα πρόσωπα εκείνα που από την αρχή και σε όλη τη διάρκεια της προσπάθειας με βοήθησαν και με στήριξαν με κάθε τρόπο, δίνοντας τη δυνατότητα στη μελέτη αυτή αισίως να ολοκληρωθεί. Σε όλους αυτούς θα ήθελα σήμερα να εκφράσω την απεριόριστη ευγνωμοσύνη μου. Στον ομότιμο καθηγητή του ΑΠΘ κύριο Βασίλειο Κόντη, ο οποίος υπήρξε και ο επιβλέπων καθηγητής της αντίστοιχης διδακτορικής διατριβής, μοναδικός γνώστης των αλβανικών θεμάτων, επειδή όχι μόνο μου έδειξε από την αρχή το δρόμο της έρευνας, αλλά και στάθηκε όλα αυτά τα χρόνια πολύτιμος αρωγός της προσπάθειας. Επίσης, στον καθηγητή του ΑΠΘ κύριο Ιωάννη Μουρέλο, ο οποίος, εκτός από την ηθική στήριξη, ως διευθυντής του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου διευκόλυνε απεριόριστα την ολοκλήρωση της έρευνας και τη συγγραφή της μελέτης και εισηγήθηκε τη συμπερίληψή της μεταξύ των εκδόσεων του ΙΜΧΑ. Αλλά και στους ομότιμους καθηγητές του ΑΠΘ, τον κύριο Ιωάννη Χασιώτη, που πρώτος μου έδωσε την ώθηση να στραφώ προς τις μεταπτυχιακές σπουδές, και τον κύριο Χαράλαμπο Παπαστάθη, νυν πρόεδρο του ΙΜΧΑ, οφείλω θερμές ευχαριστίες.

Η παρούσα έκδοση δεν θα ήταν δυνατό να υλοποιηθεί χωρίς την ευγενική υποστήριξη της Φιλοπτώχου Αδελφότητος Ανδρών Θεσσαλονίκης, τον πρόεδρο του Διοικητικού Συμβουλίου κύριο Θεόδωρο Ι. Δαρδαβέση και τα μέλη του επίσης θερμά ευχαριστώ.

Θα ήθελα κλείνοντας να ευχαριστήσω ξεχωριστά την οικογένειά μου, το σύζυγο και τις δύο κόρες μου, που θα είναι για πάντα ο φάρος

που θα φωτίζει το δρόμο, ο σκοπός που θα δίνει νόημα στη δουλειά μου.

E.M.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΩΣ ΤΟ 1926

1. Το νομικό καθεστώς λειτουργίας των μειονοτικών σχολείων

Η κατοχύρωση του νομικού καθεστώτος προστασίας των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας και της λειτουργίας των ελληνικών σχολείων στην Αλβανία συνδέεται με την ένταξη της χώρας στην Κοινωνία των Εθνών, που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της 28ης Συνόδου της Γενικής Συνέλευσης, στις 17 Δεκεμβρίου 1920¹. Η αποδοχή του νεότευκτου αλβανικού κράτους στους κόλπους του διεθνούς οργανισμού συνεπαγόταν την υιοθέτηση εκ μέρους του ενός συγκεκριμένου πλαισίου νομικών δεσμεύσεων που αφορούσαν στα μειονοτικά δικαιώματα και περιλαμβάνονταν κατά κανόνα στις συνθήκες περί μειονοτήτων που το κάθε κράτος υπέγραφε με την είσοδό του στο διεθνή οργανισμό. Σε γενικές γραμμές, η διατύπωση των υποχρεώσεων που ανέλαβε η Πολωνία το 1919 αποτέλεσε το πρότυπο για τα κράτη που ακολούθησαν. Έτσι και στην περίπτωση της Αλβανίας, η Γενική Συνέλευση της ΚτΕ ζήτησε μεταξύ άλλων τόσο από αυτήν όσο και από τις άλλες τρεις χώρες, των οποίων το αίτημα για ένταξη εξεταζόταν παράλληλα με το αλβανικό, να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για την εφαρμογή των βασικών αρχών των συνθηκών περί μειονοτήτων. Μεταξύ των αρχών αυτών περιλαμβανόταν η υποχρέωση να εξασφαλιστεί συνταγματική ισχύς στη συνθήκη περί προστασίας των μειονοτήτων, να αποδοθεί η ιθαγένεια σε όλα τα άτομα που είχαν γεννηθεί στη χώρα, να κατοχυρωθούν η ισότητα αστικών και πολιτικών

¹ Η Αλβανία έγινε δεκτή στην Κοινωνία των Εθνών ταυτόχρονα με τη Βουλγαρία, την Αυστρία και το Λίχτενσταϊν. Το αίτημά της, που είχε υποβληθεί στις 19 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, βρήκε έναν θερμό υποστηρικτή στο πρόσωπο του sir Robert Cecil και, αφού κάμφθηκαν οι αρχικές αντιρρήσεις του Γάλλου και του Βρετανού αντιπροσώπου, έγινε αποδεκτό με ομόφωνη απόφαση της Συνέλευσης. G. M. Self, *Foreign Relations of Albania*, PhD, University of Chicago 1943, σ. 83-86.

δικαιωμάτων, η προστασία της ζωής, της ελευθερίας και της θρησκευτικής λατρείας όλων των υπηκόων χωρίς εξαιρέσεις, η ελεύθερη χρήση της γλώσσας των μειονοτήτων, η ελεύθερη ίδρυση θρησκευτικών ιδρυμάτων και σχολείων στη γλώσσα της μειονότητας και η αναλογική ροή εθνικών πόρων στις μειονοτικές περιοχές².

Στην προσπάθειά της να ικανοποιήσει το αίτημα της ΚτΕ και να ανταποκριθεί στις νέες υποχρεώσεις που επρόκειτο να αναλάβει η αλβανική κυβέρνηση, με επιστολές της προς το Γενικό Γραμματέα στις 9 και 13 Φεβρουαρίου 1921, δήλωσε πως ήταν έτοιμη να πραγματοποιήσει τα αναγκαία βήματα για την εφαρμογή των συνθηκών περί μειονοτήτων και να συμφωνήσει με τυχόν υποδείξεις που θα της γίνονταν σχετικά με το θέμα εκ μέρους του Συμβουλίου. Άλλωστε, όπως ισχυριζόταν η κυβέρνηση, είχε ήδη παραχωρήσει πλήρη ελευθερία στους «15.000 ελληνικής καταγωγής κατοίκους των νότιων επαρχιών» να ιδρύουν σχολεία και να πληρώνουν το εκπαιδευτικό προσωπικό³. Δύο είναι τα σημεία που αξίζει να παρατηρήσουμε εδώ: Πρώτον, ότι για πρώτη φορά γίνεται λόγος από αλβανικής πλευράς για τον αριθμό των Ελλήνων κατοίκων της χώρας, έναν αριθμό εξαιρετικά συρρικνωμένο, που θα δούμε όμως να επαναλαμβάνεται και αργότερα. Δεύτερον, στην επιστολή της 9ης Φεβρουαρίου, που υπογράφεται από τον πρόεδρο του υπουργικού συμβουλίου Ιλίας Βριόνι, η αλβανική πλευρά δεν παραλείπει να θέσει παράλληλα και ένα δεύτερο, εξόχως ενδιαφέρον θέμα: τη στιγμή, αναφέρεται, που στο αλβανικό κράτος περιλαμβάνονται μόλις μερικές χιλιάδες Ελλήνων και μερικές εκατοντάδες Βουλγάρων και Σέρβων στο βορρά, ένα περίπου εκατομμύριο Αλβανοί έχουν μείνει έξω από τα σύνορά του, στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία. Η αλβανική κυβέρνηση, επομένως, διατηρεί το νόμιμο δικαίωμα να ζητήσει την παρέμβαση της ΚτΕ για την προστασία των χιλιάδων αυτών ομοεθνών της. Το περιεχόμενο της επιστολής αυτής εί-

² League of Nations, A.176.1921.I. (C.361), Report to the Council by the British Representative, Geneva 2-10-1921. Βλ. επίσης Λ. Διβάνη, *Ελλάδα και μειονότητες. Το σύστημα διεθνούς προστασίας της Κοινωνίας των Εθνών*, Αθήνα 1995, σ. 29-32, 267-268 και Κ. Τσιτσελίκης, «Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας στην Αλβανία», στο Κ. Τσιτσελίκης-Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας*, Αθήνα 2003, σ. 165-223.

³ League of Nations, 21/68/48, Protection of Minorities in Albania, Geneva 16-2-1921.

ναι δηλωτικό της στάσης που θα τηρήσει η αλβανική κυβέρνηση τις επόμενες δεκαετίες απέναντι στην ελληνική μειονότητα και της μόνιμης προσπάθειάς της να συνδέσει το ζήτημα του σεβασμού των δικαιωμάτων της με τη βελτίωση των συνθηκών υπό τις οποίες διαβιούσε η αλβανική μουσουλμανική κοινότητα των Τσάμηδων στην Ήπειρο.

Το όλο θέμα της εισδοχής της Αλβανίας στο διεθνή οργανισμό αναμφίβολα ενδιέφερε την ελληνική πλευρά, η οποία μέσω μνημονίων που κατέθεσε στην ΚτΕ, στις 8 Φεβρουαρίου και 17 Μαΐου 1921, εξέφρασε τις δικές της παρατηρήσεις, καθώς και την άποψη ότι η Αλβανία αποτελούσε ιδιαίτερη περίπτωση και γι' αυτό υπήρχαν συγκεκριμένα ζητήματα που έπρεπε να ληφθούν υπόψη. Την ανάγκη αυτή στήριξε ο Βασίλειος Δενδραμής, διευθυντής της μόνιμης ελληνικής γραμματείας στην ΚτΕ, πρώτον στο μουσουλμανικό χαρακτήρα της αλβανικής κυβέρνησης, δεύτερον στην απειρία της σε ό,τι αφορούσε ζητήματα διακυβέρνησης και, τέλος, στο μίσος με το οποίο οι 'Τουρκαλβανοί' είχαν ασκήσει διώξεις στο παρελθόν σε βάρος του χριστιανικού στοιχείου. Ξεκινώντας από τα δεδομένα αυτά, ο Έλληνας αντιπρόσωπος πρότεινε μια σειρά από ειδικές ρυθμίσεις, τις οποίες θα έπρεπε να αποδεχθεί η αλβανική κυβέρνηση επιπρόσθετα των γενικότερων ρυθμίσεων που περιλάμβαναν οι συνθήκες περί μειονοτήτων. Μεταξύ αυτών προτάθηκαν η λήψη μέτρων για την ανοικοδόμηση και τη συντήρηση των ακινήτων που θα χρησιμοποιούνταν για τη χριστιανική λατρεία, για την εκπαίδευση και τη φιλανθρωπία· η ίση μεταχείριση, στο νόμο και στην πράξη, των Αλβανών υπηκόων που ανήκαν στις εθνικές, γλωσσικές και θρησκευτικές μειονότητες με τους υπόλοιπους Αλβανούς, καθώς και η αναγνώριση δικαιωμάτων ίδρυσης, διαχείρισης και ελέγχου με δικές τους δαπάνες φιλανθρωπικών, θρησκευτικών και σχολικών ιδρυμάτων όλων των βαθμίδων, ελεύθερης χρήσης της γλώσσας τους και άσκησης της λατρείας τους χωρίς την παρέμβαση των αρχών, εκτός αν το επέβαλλαν κανόνες δημόσιας τάξης⁴. Άξιο προσοχής, ωστόσο, είναι το τελευταίο σημείο της ελλη-

⁴ League of Nations, C.47.M.23.1921.I, Geneva 21-5-1921. Βλ. και Στ. Γεωργούλης, «Το καθεστώς των ελληνικών σχολείων από την ίδρυση του αλβανικού κράτους μέχρι σήμερα», στο Θ. Βερέμης-Θ. Κουλουμπής-Ηλ. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, Αθήνα 1995, σ. 183-243. Η διατύπωση της ελληνικής αυτής πρότασης ελάχιστα διαφέρει –στο γράμμα και όχι στο πνεύμα– από το άρθρο

νικής επιστολής της 17ης Μαΐου, όπου ο Δενδραμής πρότεινε το δικαίωμα προσφυγής προς το Συμβούλιο της ΚτΕ σε περίπτωση παραβίασης εκ μέρους της Αλβανίας των υποχρεώσεών της έναντι των μειονοτήτων να μην περιορίζεται μόνο στα μέλη του Συμβουλίου, αλλά να παραχωρηθεί και σε όλα τα κράτη-μέλη της ΚτΕ, εννοώντας φυσικά την Ελλάδα⁵.

Στο αίτημα αυτό, αλλά και στα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε ο Έλληνας αντιπρόσωπος αντέδρασε, όπως ήταν αναμενόμενο, η αλβανική κυβέρνηση. Σε επιστολή της, που απέστειλε στις 21 Ιουνίου στο Γενικό Γραμματέα της ΚτΕ, κατηγορούσε τον Δενδραμή ότι σκόπιμα χρησιμοποιούσε ταυτόχρονα τις έννοιες 'Ελληνισμός' και 'Ορθοδοξία', δύο έννοιες διακριτές μεταξύ τους. Στην Αλβανία, συνέχιζε, δεν ζούσαν παρά μόνο «16.000 ελληνόφωνοι», οι οποίοι διατηρούσαν το δικαίωμα να ανεγείρουν και να συντηρούν λατρευτικά κτίσματα και διέθεταν σχολεία όπου η διδασκαλία γινόταν στην ελληνική γλώσσα και τα οποία ενισχύονταν οικονομικά από την κυβέρνηση. Σε ό,τι αφορούσε δε το τελευταίο σημείο της ελληνικής επιστολής, ο υπογράφων Αλβανός πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών Ιλίας Βριόνι εξέφραζε την κατηγορηματική αντίθεσή του στην προοπτική να τεθεί η Αλβανία υπό ιδιαίτερο καθεστώς και δήλωνε ότι ποτέ δεν θα αποδεχόταν οποιαδήποτε άμεση ή έμμεση παρέμβαση της Ελλάδας σε εσωτερικά ζητήματα. Η παραχώρηση στην Ελλάδα του δικαιώματος να εγείρει προς το Συμβούλιο της ΚτΕ ζητήματα που αφορούσαν στην προστασία των μειονοτήτων στην Αλβανία αφενός ήταν αντίθετη προς το πνεύμα του ίδιου του διεθνούς οργανισμού, αφετέρου θα έθετε σε κίνδυνο τις φιλικές σχέσεις που όφειλαν να αναπτύσσονται μεταξύ γειτονικών κρατών και γενικότερα την ειρήνη στα Βαλκάνια⁶.

Με τα δεδομένα αυτά και αφού η ΚτΕ μέσω των αρμόδιων οργάνων της συγκέντρωσε τις απαραίτητες πληροφορίες και τις παρατηρήσεις των ενδιαφερόμενων πλευρών, ανέθεσε στο Βρετανό αντιπρό-

⁵ που περιλήφθηκε τελικά στην αλβανική επίσημη δήλωση της 2ας Οκτωβρίου.

⁵ League of Nations, C.47.M.23.1921.I, αυτ.

⁶ League of Nations, C.224.M.163.1921.I, Geneva 28-6-1921. Βλ. και Β. Ρ. Παπαδάκης, *Documents officiels concernant l'Épire du Nord 1912-1935*, Supplement du bulletin de la Ligue des Epirotes du Nord, Athènes 1935, αρ. 40, σ. 133-137.

σωπο Φίσερ να συντάξει την ειδική εισήγηση για το ζήτημα της προστασίας των μειονοτήτων στην Αλβανία. Το τελικό κείμενο, σύμφωνα με τις διευκρινίσεις του συντάκτη του, λάμβανε υπόψη και αποδεχόταν τόσο τις διαβεβαιώσεις της αλβανικής πλευράς όσο και τις ελληνικές προτάσεις που είχαν τεθεί προηγουμένως υπόψη του, με εξαίρεση το αίτημα να παραχωρηθεί στην Ελλάδα το δικαίωμα να προσφεύγει στο Συμβούλιο για θέματα που θα αφορούσαν στις μειονότητες στην Αλβανία, καθώς κάτι τέτοιο θα αφίστατο των γενικών αρχών που είχαν υιοθετηθεί από όλες τις μειονοτικές συνθήκες⁷. Το κείμενο του Βρετανού αντιπροσώπου, στο οποίο περιλαμβανόταν επίσης σχέδιο δήλωσης με επτά άρθρα που θα μπορούσε να αποτελέσει τη νομική βάση για την προστασία των μειονοτήτων στην Αλβανία, κατατέθηκε στο Συμβούλιο της ΚτΕ και συζητήθηκε στην 14η Σύνοδό του, στις 2 Οκτωβρίου 1921.

Μετά από τη σχετική συζήτηση που διεξάχθηκε, κατά την οποία η αλβανική κυβέρνηση επανέλαβε τις διαβεβαιώσεις της περί προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική ευχαρίστησε για το γεγονός ότι είχαν ληφθεί υπόψη οι παρατηρήσεις και οι προτάσεις της⁸, ο Αλβανός εκπρόσωπος Φαν Νόλι υπέγραψε το κείμενο-εισήγηση του Βρετανού αντιπροσώπου, το οποίο έκτοτε αποτέλεσε τη γνωστή επίσημη δήλωση της αλβανικής κυβέρνησης για την αναγνώριση και προστασία των εθνικών, γλωσσικών και θρησκευτικών μειονοτήτων στο έδαφός της⁹.

Σύμφωνα λοιπόν με το άρθρο 5 της αλβανικής δήλωσης,

«Οι Αλβανοί υπήκοοι που ανήκουν σε εθνικές, θρησκευτικές ή γλωσσικές μειονότητες, ...θα έχουν ίσο δικαίωμα να διατηρούν, να δι-

⁷ Το σημείο αυτό ενέχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της ελληνικής στάσης έναντι των εξελίξεων γύρω από το σχολικό ζήτημα και κυρίως ερμηνεύει το γιατί η ελληνική κυβέρνηση δεν προσέφυγε στην ΚτΕ προκειμένου να ανατρέψει την αλβανική απόφαση του 1933 για το κλείσιμο των σχολείων. Αναλυτικά για το ζήτημα της προσφυγής βλ. παρακάτω, σ. 203 κ.εξ.

⁸ League of Nations, Extract from the Minutes of the 14th Session of the Council of the League of Nations, 11th Meeting (private), Geneva 2-10-1921. Βλ. επίσης Stickeney, *Southern Albania*, σ. 144-145.

⁹ Βλ. το πλήρες κείμενο στο Β. Kondis-El. Manda (eds), *The Greek Minority in Albania. A Documentary Record (1921-1993)*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1994, αρ. 1, σ. 27-29.

ευθύνουν και να συντηρούν με δικά τους έξοδα ή να δημιουργούν στο μέλλον συλλόγους φιλανθρωπικούς, θρησκευτικούς ή κοινωνικούς, καθώς και σχολεία και άλλα ιδρύματα εκπαίδευσης, με το δικαίωμα να χρησιμοποιούν σε αυτά ελεύθερα τη γλώσσα τους και να ασκούν ελεύθερα τη θρησκεία τους.

Η αλβανική κυβέρνηση, σε διάστημα έξι μηνών από την παρούσα δήλωση, θα παρουσιάσει στο Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών λεπτομερείς πληροφορίες αναφορικά με το νομικό καθεστώς των θρησκευτικών κοινοτήτων, των εκκλησιών, των συμβουλίων, των σχολείων, των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων και ενώσεων των εθνικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων. Η αλβανική κυβέρνηση θα λάβει υπόψη της όλες τις υποδείξεις που θα γίνουν από την Κοινωνία των Εθνών σχετικά με αυτό το θέμα».

Επιπλέον, το άρθρο 6 προέβλεπε ότι

«Σε ό,τι αφορά τη δημόσια εκπαίδευση, η αλβανική κυβέρνηση θα παραχωρήσει, στις πόλεις και τις περιοχές όπου κατοικεί ένα αξιοσημείωτο ποσοστό Αλβανών υπηκόων με γλώσσα διαφορετική από την επίσημη, τις κατάλληλες διευκολύνσεις ώστε να εξασφαλιστεί ότι η διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία θα πραγματοποιείται στη μητρική τους γλώσσα, για τα παιδιά αυτών των Αλβανών υπηκόων. Αυτή η ρύθμιση δεν εμποδίζει την αλβανική κυβέρνηση να καταστήσει υποχρεωτική τη διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα εν λόγω σχολεία».

Το Συμβούλιο της ΚτΕ αποδέχθηκε την παραπάνω δήλωση ως βάση για την προστασία των εθνικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων στην Αλβανία και έθεσε την πιστή εφαρμογή των διατάξεων που περιλαμβάνονταν σ' αυτήν υπό την εγγύηση του διεθνούς οργανισμού¹⁰. Η δήλωση αυτή, που υπογράφηκε από τον Φαν Νόλι, επικυρώθηκε από το αλβανικό Κοινοβούλιο στις 17 Φεβρουαρίου 1922.

Αξίζει, ωστόσο, στο σημείο αυτό να προσθέσουμε ότι η συζήτηση που διεξάχθηκε την ημέρα εκείνη, κατά τη 14η Σύνοδο του Συμβουλίου της ΚτΕ, όπως προκύπτει από τα πρακτικά, είχε και μία δεύτερη, εξίσου σημαντική πλευρά. Πριν από την υπογραφή του κειμένου της δήλωσης, ο Φαν Νόλι επανέφερε το ζήτημα των εκτός Αλβανίας αλβανικών πληθυσμών που είχε τεθεί, όπως αναφέρθηκε, ήδη α-

¹⁰ Kondis-Manda, *ό.π.*, αρ. 2, σ. 29-30.

πό το Φεβρουάριο του ίδιου έτους και ζήτησε από το Συμβούλιο να στρέψει την προσοχή του και στις αλβανικές μειονότητες που κατοικούσαν στην Ελλάδα και τη Σερβία, ώστε οι δύο αυτές χώρες να λάβουν μέτρα για την παραχώρηση και σε εκείνες δικαιωμάτων ανάλογων με αυτά που αποδεχόταν πλέον η Αλβανία. Η απάντηση του Έλληνα αντιπροσώπου Βασίλειου Δενδραμή ήταν άμεση: διευκρίνισε πως η Ελλάδα είχε ήδη υπογράψει τη Συνθήκη περί Μειονοτήτων στις Σέβρες και πως δεν ήταν υπεύθυνη για το γεγονός ότι η συνθήκη εκείνη δεν είχε ακόμη επικυρωθεί. Στη σχετική συζήτηση κατατέθηκε, μέσω του Γενικού Γραμματέα, και η άποψη του Ιταλού αντιπροσώπου Ιμπεριάλι και εδώ καταγράφουμε την πρώτη επίσημη ανάμιξη της Ιταλίας σε θέματα μειονοτήτων μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας, με μια διάθεση στήριξης της δεύτερης. Ο μαρκήσιος Ιμπεριάλι υποστήριζε πως, εφόσον η Ελλάδα τη στιγμή εκείνη δεν δεσμευόταν από τη Συνθήκη περί Μειονοτήτων, θα έπρεπε να προβεί σε μία δήλωση προς το Συμβούλιο της ΚτΕ με την οποία θα δεσμευόταν να εφαρμόσει για τις αλβανικές μειονότητες που κατοικούσαν στο έδαφός της αρχές ανάλογες με εκείνες που ο Αλβανός αντιπρόσωπος είχε αποδεχθεί για την Αλβανία. Την άποψη του Ιμπεριάλι στήριζε και ο εισηγητής του κειμένου της αλβανικής δήλωσης Βρετανός αντιπρόσωπος Φίσερ, προτείνοντας να διερευνηθεί πιθανή πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να θέσει σε άμεση εφαρμογή τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών που αφορούσαν σε ζητήματα προστασίας των μειονοτήτων. Ο Δενδραμής κατέστησε σαφές πως δεν ήταν σε θέση τη στιγμή εκείνη να απαντήσει στο θέμα αυτό και η συζήτηση έληξε εκεί, με τη σημείωση του προέδρου του Συμβουλίου να περιληφθεί η τελευταία παρατήρηση του Έλληνα αντιπροσώπου στα πρακτικά της συνεδρίασης, αλλά και να ετοιμαστεί ανάλογη επιστολή που να απευθύνεται στην ελληνική κυβέρνηση.

Σύμφωνα λοιπόν με τη δέσμευση που το αλβανικό κράτος είχε αναλάβει με βάση το άρθρο 5 της δήλωσης της 2ας Οκτωβρίου, όφειλε σε διάστημα έξι μηνών να παράσχει στο Συμβούλιο της ΚτΕ όλες τις πληροφορίες που αφορούσαν στο καθεστώς προστασίας των μειονοτήτων στη χώρα. Με επιστολή της, ωστόσο, στις 4 Απριλίου 1922, η μόνιμη γραμματεία της Αλβανίας στην ΚτΕ δήλωνε ανέτοιμη να εκπληρώσει την υποχρέωση αυτή, δεσμευόμενη ωστόσο να το πράξει το

συντομότερο δυνατό¹¹. Αυτό τελικά πραγματοποιήθηκε λίγους μήνες αργότερα, στις 7 Ιουλίου, οπότε ο Αλβανός υπουργός Εξωτερικών Τζαφέρ Ούπι υπέβαλε εκτενή αναφορά προς την ΚτΕ¹²:

«Οι όροι σχετικά με τις μειονότητες στην Αλβανία, που περιλαμβάνονται στη δήλωση του Αλβανού αντιπροσώπου, της 2ας Οκτωβρίου 1921, μπορούν να συνοψιστούν στα ακόλουθα τρία σημεία:

1) Πλήρης ισότητα σε ό,τι αφορά τα πολιτικά, αστικά και κοινωνικά δικαιώματα, χωρίς διάκριση φυλής, γλώσσας ή θρησκείας.

2) Εκπαιδευτικά δικαιώματα.

3) Ελευθερία στη θρησκεία και την άσκηση της θρησκευτικής λατρείας, περιλαμβανομένης και της ελευθερίας αλλαγής θρησκεύματος».

Σε ό,τι αφορούσε τα εκπαιδευτικά δικαιώματα, ο υπουργός επαναλάμβανε ότι στη νότια Αλβανία κατοικούσε «ελληνόφωνος ορθόδοξος πληθυσμός που ανερχόταν σε 16.000 άτομα», για τον οποίο το κράτος διατηρούσε ήδη 36 σχολεία με 49 δασκάλους. Επιπλέον, οι θρησκευτικές κοινότητες, μεταξύ των οποίων και η ορθόδοξη, διατηρούσαν το δικαίωμα να ιδρύουν σχολεία όλων των βαθμίδων, στα οποία η διδασκαλία θα γινόταν στη μητρική γλώσσα των κατοίκων.

Την ίδια εποχή διεξαγόταν παράλληλα στην Κοινωνία των Εθνών συζήτηση σχετικά με τη χάραξη των νότιων συνόρων της Αλβανίας, θέμα που σχετιζόταν άμεσα με την τύχη των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής. Το έργο της συγκέντρωσης όλων των απαραίτητων στοιχείων και της διακρίβωσης της κατάστασης επί τόπου ανέθεσε τότε ο διεθνής οργανισμός σε ειδική επιτροπή υπό το Φινλανδό Σέντερχολμ¹³. Πριν από την αναχώρηση για την Αλβανία πραγματοποιήθηκε, το Μάιο του 1922, συνάντηση των μελών της επιτροπής αυτής με τον Έλληνα αντιπρόσωπο στην ΚτΕ Δενδραμή, ο οποίος ανέπτυξε σειρά επιχειρημάτων για την ανάγκη λήψης άμεσων μέτρων που θα εξασφάλιζαν την προστασία του ελληνικού στοιχείου και τους ενεχεί-

¹¹ League of Nations, C.234.M.130.1922.I, Memorandum by the Secretary General, Geneva 12-5-1922. Βλ. επίσης Papadakis, *Documents officiels*, αρ. 57, σ. 181-182.

¹² Kondis-Manda, *The Greek Minority*, αρ. 5, σ. 34-36.

¹³ Για το κείμενο της έκθεσης του Sederholm που ακολούθησε την επίσκεψή του στη νότια Αλβανία βλ. Papadakis, *ό.π.*, αρ. 59, σ. 187-209. Γενικότερα για την αποστολή και τα συμπεράσματά του βλ. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1958, σ. 716-717 και Self, *Foreign Relations*, σ. 100-137.

ρισε αντίγραφο του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας, της 17ης Μαΐου 1914. Το πρωτόκολλο αυτό παραχωρούσε ουσιαστικά καθεστώς αυτονομίας στη Βόρεια Ήπειρο και προέβλεπε, μεταξύ άλλων, τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία με παράλληλη διδασκαλία της αλβανικής στις τρεις πρώτες τάξεις του δημοτικού¹⁴. Με βάση την επιχειρηματολογία του Δενδραμή, η επίσημη αναβίωση του πρωτοκόλλου της Κέρκυρας θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως βάση διαπραγμάτευσης για την επανάληψη των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας. Ο πρόεδρος της επιτροπής, ωστόσο, εξέφρασε την άποψη ότι η αλβανική κυβέρνηση δεν θα συναινούσε στο άνοιγμα των σχολείων και των εκκλησιών αν η ελληνική κυβέρνηση δεν αναγνώριζε με τη σειρά της τα σύνορα, όπως αυτά είχαν καθοριστεί από τη Συνδιάσκεψη των Πρεσβευτών με το πρωτόκολλο της Φλωρεντίας του 1913¹⁵.

Η ελληνική πρόταση, όπως και ο ίδιος ο Δενδραμή παραδεχόταν εξάλλου, δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτή από την ΚτΕ, αφενός γιατί η απόφαση της Πρεσβευτικής Συνδιάσκεψης του 1913 ήταν ανέκκλητη, αφετέρου γιατί η ίδια η Ελλάδα είχε θεωρήσει την ΚτΕ αναρμόδια να επιληφθεί του ζητήματος καθορισμού των συνόρων και είχε κηρύξει αρμόδια την Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη. Η κίνηση του Έλληνα αντιπροσώπου επομένως δεν ήταν τίποτε περισσότερο από μία κίνηση τακτικής. Η ελληνική πρόταση πράγματι δεν συζητήθηκε στα αρμόδια όργανα της ΚτΕ¹⁶, με αποτέλεσμα η ελληνική μειονότητα να παραμείνει υπό το καθεστώς που προβλεπόταν με βάση τη δήλωση της 2ας

¹⁴ Περισσότερα βλ. Papadakis, *ό.π.*, αρ. 8, σ. 33-38.

¹⁵ ΑΥΕ, 1922, Α/5-9, απ. 5910, Μόνιμη Γραμματεία της Ελλάδας στην ΚτΕ προς Υπουργείο Εξωτερικών, Γενεύη 16-6-1922.

¹⁶ Το θέμα δεν συζητήθηκε βέβαια από την ΚτΕ, ωστόσο στην ελληνική πρόταση έσπευσε να απαντήσει η Πρεσβευτική Συνδιάσκεψη, ύστερα από σχετικές διακοινώσεις της ελληνικής κυβέρνησης που της υποβλήθηκαν κατά τον Ιούνιο και Ιούλιο του 1922. Στην απάντησή της η Συνδιάσκεψη τόνιζε ότι το ζήτημα της προστασίας των ελληνικών μειονοτήτων δεν μπορούσε να συνδεθεί με εκείνο της χάραξης των συνόρων. Επιπλέον, δήλωνε ότι δεν θεωρούσε το πρωτόκολλο της Κέρκυρας ως διπλωματικό κείμενο που ίσχυε ακόμη, δεδομένου ότι αυτό είχε παραβιαστεί από την εξέγερση των Ηπειρωτών το 1914 και ότι είχε ακυρωθεί από μεταγενέστερες πράξεις, ιδίως από την απόφαση της Συνδιάσκεψης της 9ης Νοεμβρίου 1921. ΑΥΕ, 1922, Α/5-9, χαπ, Γενική Γραμματεία της Διάσκεψης των Πρεσβευτών προς ελληνική πρεσβεία Παρισιού, Παρίσι 31-8-1922.

Οκτωβρίου 1921¹⁷.

Γεγονός ωστόσο είναι –και αυτό θα καταδειχθεί εναργέστερα στη συνέχεια– ότι το προστατευτικό πλέγμα των διεθνών συνθηκών λειτούργησε ανεπαρκώς στην περίπτωση της ελληνικής μειονότητας. Και οι πρώτοι περιορισμοί τέθηκαν ευθύς εξαρχής από την αλβανική πλευρά, χωρίς μάλιστα να προβληθεί η οποιαδήποτε δικαιολογία ή να γίνει οποιαδήποτε προσπάθεια να αιτιολογηθεί το σκεπτικό των αποφάσεων που λήφθηκαν.

Συγκεκριμένα, στο προστατευτικό νομικό πλαίσιο της μειονότητας συμπεριλήφθηκαν μόνο οι Έλληνες που κατοικούσαν στις περιφέρειες Αργυροκάστρου και Αγίων Σαράντα και σε τρία από τα χωριά της Χιμάρας (Χιμάρα, Δρυμάδες και Παλάσσα), ενώ αποκλείστηκαν αυθαίρετα όσοι κατοικούσαν στην περιοχή της Κορυτσάς και στα υπόλοιπα τέσσερα χωριά της Χιμάρας Βούνο, Πήλιουρι, Κηπαρό και Κούδεσι¹⁸, αλλά και όσοι κατοικούσαν στα μεγάλα αστικά κέντρα της ‘μειονοτικής ζώνης’, δηλαδή στο Αργυρόκαστρο, τους Άγιους Σαράντα και την Πρεμετή, πόλεις με μικτό βέβαια πληθυσμό αλλά εμφανή τον ελληνικό τους χαρακτήρα την εποχή εκείνη. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι για ένα μεγάλο τμήμα του ελληνικού στοιχείου της Αλβανίας δεν αναγνωρίζονταν ούτε τα στοιχειώδη εκείνα δικαιώματα που προέβλεπαν οι διεθνείς συνθήκες, ούτε βέβαια το δικαίωμα της εκπαίδευσης στη μητρική γλώσσα, που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ.

2. Η αλβανική νομοθεσία

Κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την αποδοχή της συνθήκης περί μειονοτήτων, τον Οκτώβριο του 1921, έως και το σχολικό έτος 1924-25 η λειτουργία των ελληνικών σχολείων υπήρξε πλημμελής, λόγω και της γενικότερης αναταραχής που επικρατούσε στη χώρα, αλλά και της περιοριστικής πολιτικής που επιχείρησαν εξαρχής να εφαρμόσουν οι εκάστοτε αλβανικές κυβερνήσεις.

Μόλις την άνοιξη του 1923 το αλβανικό υπουργικό συμβούλιο εξέδωσε απόφαση που καθόριζε το καθεστώς λειτουργίας των σχολεί-

¹⁷ Β. Κόντης, *Εναισθητες ισορροπίες. Ελλάδα και Αλβανία στον 20ό αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 154.

¹⁸ Κόντης, *ό.π.*, σ. 153.

ων στις ελληνόφωνες κοινότητες. Σύμφωνα με αυτήν, όλες οι ελληνικές κοινότητες του νομού Αργυροκάστρου θα είχαν το δικαίωμα να ανοίξουν σχολεία με δικά τους έξοδα, τη δε ευθύνη για την προετοιμασία θα είχαν οι δημογέροντες των κοινοτήτων αυτών. Για το άνοιγμα των σχολείων θα έπρεπε να τηρούνται τα ακόλουθα: οι δημογέροντες όφειλαν να συγκεντρώσουν τα χρήματα που ήταν απαραίτητα για τους μισθούς του δασκάλου ή των δασκάλων που θα προσλαμβάνονταν (ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών), θα ακολουθούσαν το σχολικό πρόγραμμα του κράτους και η διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας θα ήταν υποχρεωτική, ο διορισμός των δασκάλων θα γινόταν σύμφωνα με το σύστημα του Υπουργείου Παιδείας και αυτοί θα εξαρτιόνταν από την αρμόδια εκπαιδευτική επιθεώρηση, εν προκειμένω την Επιθεώρηση Δημοτικής Εκπαίδευσης Αργυροκάστρου. Επίσης, κατά την εκλογή των δασκάλων οι κοινότητες όφειλαν να επιλέγουν πρόσωπα που γνώριζαν και την αλβανική γλώσσα, ώστε να μη δημιουργείται ανάγκη για το διορισμό και δεύτερου δασκάλου από το κράτος¹⁹. Η απόφαση αυτή έθεσε τα θεμέλια, πάνω στα οποία θα οικοδομηθούν και στο μέλλον οι εκάστοτε αποφάσεις της αλβανικής κυβέρνησης που θα καθορίζουν τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων. Τα σημεία που αξίζει να προσεχθούν και τα οποία θα συναντήσουμε να επανέρχονται και να λειτουργούν σε βάρος της ελληνικής εκπαίδευσης είναι, καταρχήν, η υποχρέωση των κοινοτήτων να υποδεικνύουν την πηγή των πόρων που θα διαθέτουν για τα σχολεία (πράγμα που καθιστούσε πολύ δύσκολη την απευθείας συνδρομή του ελληνικού κράτους), η πιστή εφαρμογή του επίσημου σχολικού προγράμματος (υποχρέωση που καθιστούσε προβληματική τη διδασκαλία των θρησκευτικών, της ελληνικής ιστορίας και της γεωγραφίας) και, τέλος, η ανάγκη να γνωρίζουν οι δάσκαλοι και τις δύο γλώσσες (απαίτηση που κατεξοχήν θα γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης στο μέλλον για τη χειραγώγηση και τον έλεγχο του διορισμού των δασκάλων).

Από πολύ νωρίς και παρά το γεγονός ότι η λειτουργία των ελληνικών σχολείων υπόκειτο σε καθεστώς που οριζόταν από διεθνείς

¹⁹ ΑΥΕ, 1924, Β/33-4, απ. 8023, Σύλλογος των εν Αθήναις και Πειραιεί Βορειοηπειρωτών προς Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα 24-8-1923, Συνημμένο αντίγραφο εγκυκλίου αλβανικής κυβερνήσεως διά του νομάρχου Αργυροκάστρου, ο Υπουργός της Παιδείας Χ. Μητροβίτσας, Τίρανα 5-5-1923.

συμβάσεις, το θέμα έγινε αντικείμενο πολιτικής διαπραγμάτευσης μεταξύ των δύο κυβερνήσεων, ακριβώς επειδή αφορούσε σε έναν εξαιρετικά ευαίσθητο για τη ζωή και την ανάπτυξη της μειονότητας τομέα. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η κατάσταση της εκπαίδευσης τα πρώτα χρόνια ήταν οικτρή, για να χειροτερέψει ακόμη περισσότερο το 1924, όταν εκδηλώθηκε έντονη εσωτερική πολιτική κρίση στην Αλβανία μετά το κίνημα του Φαν Νόλι, που τον έφερε στην εξουσία το καλοκαίρι εκείνης της χρονιάς²⁰. Ο αντίπαλος των φανολικών, Αχμέτ Ζόγκου, μπέης της περιοχής του Μάτι στην κεντρική Αλβανία, ζήτησε τη συνδρομή των Σέρβων και των Ελλήνων για την αντεπίθεση που σχεδίαζε προκειμένου να ανακαταλάβει την εξουσία. Η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε τότε πως της δινόταν η μοναδική ευκαιρία να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις με τον Αλβανό πολιτικό, ώστε σε αντάλλαγμα της βοήθειας που θα του παρείχε να αποσπάσει υποσχέσεις σχετικά με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και το σεβασμό των δικαιωμάτων της μειονότητας²¹. Μεταξύ των αιτημάτων του Ζόγκου ήταν η παροχή οικονομικής βοήθειας εκ μέρους της Ελλάδας, ύψους 200 χιλιάδων χρυσών φράγκων εν είδει δανείου, καθώς και 2.000 όπλων²². Η ελληνική κυβέρνηση φαινόταν στην αρχή διατεθειμένη να αποδεχθεί το πρώτο αίτημα²³, αλλά αντί της παροχής όπλων

²⁰ Περισσότερα για το κίνημα του Φαν Νόλι βλ. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, σ. 717-720 και J. B. Fischer, *King Zog and the Struggle for Stability in Albania*, New York 1984, σ. 64-81.

²¹ Το ειρωνικό στοιχείο στην ελληνική απόφαση για τη στήριξη του κινήματος του Zogu είναι ότι η απόφαση αυτή λήφθηκε στη βάση της αντίληψης πως ο Fan Noli, εκτός από τις φιλο-μπολσεβικικές του τάσεις, ήταν φανερά με το μέρος των Ιταλών και πως ήταν προς το συμφέρον της Ελλάδας να απομακρύνει τον κίνδυνο αυτό. Την αντίληψη αυτή φαίνεται ότι συμμερίζονταν τόσο η ελληνική διπλωματική αντιπροσωπεία στην Αλβανία όσο και οι εκεί χριστιανοί βουλευτές. Βλ. σχετικά ΑΥΕ, 1924-1925, Γ/62, απ. 2875, Πρεσβεία Δυρραχίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, Δυρράχιο 23-2-1925 και απ. 9316, Βουλευτές Κάσσοι και Μπαμίχας προς Μιχαλακόπουλο, Τίρανα 21-6-1925. Τελικά, έμελλε να είναι ο Ahmet Zogu ο άνθρωπος που θα ανοίξει το δρόμο για την εδραίωση της ιταλικής παρουσίας στη χώρα.

²² ΑΥΕ, 1924-1925, Γ/62/α, απ. 8062, Πρεσβεία Βελιγραδίου προς Υπουργείο Εξωτερικών, Βελιγράδι 21-9-1924.

²³ Τελικά, σύμφωνα με την απόδειξη που υπέγραψε ο Zogu στο Βελιγράδι με ημερομηνία 17 Οκτωβρίου 1924, έλαβε από το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών το ποσό των 5 εκατομμυρίων δραχμών. ASMAE, Albania 1925, 724/377, sf. 2o se-